DOI: https://doi.org/10.59295/DIA.2024.2.01
CZU: 94(498.3)(092)
Orcid ID: 0000-0003-4289-2054
Orcid ID: 0000-0002-1190-3075
Orcid ID: 0000-0002-0421-9320

Dialog

ȘTEFAN CEL MARE ȘI SFÂNT, DE LA DISTANȚA CELOR 520 DE ANI

Aliona GRATI

acad. Andrei EȘANU

Valentina EȘANU

Ștefan cel Mare și Sfânt, de la distanța celor 520 de ani

Rezumat. Acest dialog cu academicianul Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, importanți istorici din Republica Moldova, are ca scop prezentarea unor aspecte semnificative din viața și domnia lui Ștefan cel Mare, domn al Țării Moldovei între anii 1457 și 1504, prin unghiul de vedere al științei istorice a zilei de astăzi și cu ocazia aniversării celor 520 de ani de la trecerea lui în nemurire. Sunt prezentate date, mai noi sau mai vechi, despre originea, educația și contextele istorice naționale și internaționale care au format calitățile morale, comportamentale, ca om de stat, politician diplomat, excelent strateg militar, viteaz comandant de oști, ctitor de biserici, de fiu, de tată și soț etc. ale lui Ștefan cel Mare, numit și Sfânt, care i-au asigurat rezistența ca domnitor în războaie și în administrarea țării. Frecvența și durabilitatea imaginii lui Ștefan cel Mare, atât în imaginarul colectiv – în legende și narațiuni de alte tipuri – al multor generații de români moldoveni, cât și în studiile cercetătorilor autohtoni și străini face din el unul dintre cele mai prețioase simboluri ale identității naționale, însemnând demnitatea și rezistența unui popor.

Cuvinte-cheie: Ștefan cel Mare și Sfânt, Țara Moldovei, atlet al credinței creștine, demnitate și rezistență națională, identitate națională.

Stephen the Great and Saint, from the distance of 520 years

Abstract. This dialogue with the academician Andrei Eșanu and Valentina Eșanu, important historians from the Republic of Moldova, aims to present some significant aspects of the life and reign of Stephen the Great, lord of Moldova between 1457 and 1504, through the perspective of the historical science of today and on the occasion of the 520th anniversary of his passing into immortality. Data are presented, newer or older, about the origin, education and national and international historical contexts that formed the moral, behavioral qualities, as a statesman, diplomat politician, excellent military strategist, valiant army commander, church builder, son, of father and husband, etc. of Stephen the Great, also called the Saint, who ensured his resistance as a ruler in wars and in the administration of the country. The frequency and durability of the image of Stephen the Great, both in the collective imaginary – in legends and other types of narratives – of many generations of Romanian Moldovans, as well as in the studies of local and foreign researchers, makes him one of the most precious symbols of national identity, signifying the dignity and resilience of a people.

Keywords: Stephen the Great and Saint, Moldova, athlete of the Christian faith, national dignity and resistance, national identity.

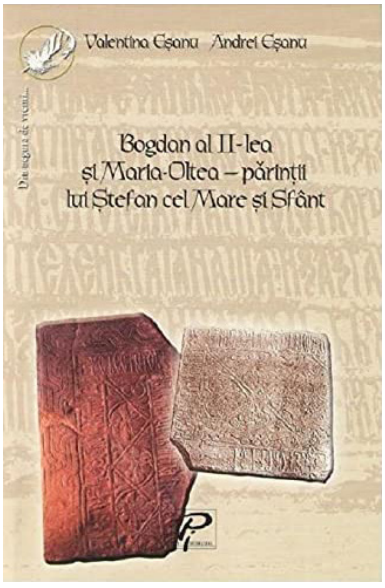
AG: Domnule academician Andrei Eșanu, în ședința Academiei de Științe a Moldovei din 2 iulie anul curent ați ținut o comunicare dedicată aniversării celor 520 de ani de la trecerea în nemurire a lui Ștefan cel Mare. I-ați făcut un portret „în epocă", menționând cele mai importante calități ale domnitorului: „una dintre cele mai luminate minți ale noastre din toate timpurile, om viteaz, politician de mare anvergură, comandant genial, diplomat" etc. Sunt calități care i-au permis să stea pe tron aproape jumătate de secol și să câștige războaie. Acum, la distanța atâtor ani, de ce e nevoie să se vorbească despre Ștefan cel Mare de la cele mai înalte foruri academice? Ce se mai poate spune nou, original din punct de vedere științific despre acest mare om al istoriei?

AE: Din punctul nostru de vedere, ar trebui să ne amintim mereu, să-l comemorăm pe celebrul domn al Țării Moldovei – Ștefan cel Mare și Sfânt, deoarece multe generații posterioare de moștenitori îi datorează faptul că le-a transmis un stat consolidat și pe deplin afirmat în contextul politic internațional, reușind să respingă, prin războaie de apărare, pe toți vecinii săi hrăpăreți, care intenționau să-i supună patria. Pe lângă aceasta, el a reușit, prin programul său cultural-eclesiastic, să înalțe pe meleagurile Moldovei o întreaga salbă de mănăstiri și biserici, care au devenit focare de cultură și spiritualitate creștin-ortodoxă. La care a adăugat o serie întreagă de cetăți și centre fortificate cu misiunea nobilă de a stăvili invaziile cuceritorilor străini. Nu în cele din urmă, prin activitatea și autoritatea sa de domn, a imprimat țării sale, pentru secole înainte, durabilitate și capacitate de a rezista în timp și de a-și păstra identitatea politică și culturală românească. Or, în timp ce unele importante puteri vecine, cum ar fi Bulgaria, Serbia, Ungaria, iar mai târziu și Polonia, și-au pierdut independența de stat, Moldova, la fel ca și Țara Românească, au reușit să-și păstreze statalitatea, chiar și într-o formă mai restrânsă sub suzeranitatea Imperiului Otoman, ceea ce le-a permis țărilor române să-și păstreze limba, tradițiile, cultura și credința ș.a.

Cât despre aceea ce se mai poate de spus nou despre Ștefan cel Mare și domnia sa glorioasă, trebuie să arătăm că, deși s-a perindat peste o jumătate de mileniu de la trecerea sa în nemurire, vin și vor veni noi generații de cercetător istorici care continuă și vor continua să descopere noi documente și mărturii despre viața, activitatea și înscrierea sa în complexele relații internaționale din epoca sa, despre capacitatea marelui voievod de a găsi soluții în cele mai complicate situații pentru țara sa. Vin și vor veni cu reconsiderări, reinterpretări privind opera de o viață cu mari înfăptuiri, periodic ajungându-se, sub aspect științific, la noi conceptualizări și aprecieri, căci despre Ștefan cel Mare, cronicarii vremii, atât cei români, cât și cei străini, au început să scrie și să-i glorifice faptele chiar din timpul domniei sale, după care, secol după secol, până în prezent, au venit alți cronicari și istorici care au îmbogățit cunoștințele noastre despre Țara Moldovei din epoca marelui voievod, care este și pentru generațiile de astăzi un exemplu și un simbol al demnității și rezistenței naționale.

AG: Stimată doamnă doctor Valentina Eșanu, în calitate de coautoare a monografiei *Epoca lui Ștefan cel Mare. Oameni, destine și fapte* (Editura Institutului Cultural Român, București, 2004), ați emis câteva ipoteze interesante despre familia lui Ștefan cel Mare, despre satul în care s-a născut, data nașterii lui. Vă rog să reveniți și să ne reamintiți ce argumente ați adus în favoarea afirmațiilor?

VE: În lucrarea numită de Dvs, tirajul căreia, de altfel, s-a epuizat uimitor de repede, am încercat să arătăm că Ștefan cel Mare se trage din viță domnească prin tatăl său Bogdan al II-lea, domn al Moldovei (1449–1451), dar, spre deosebire de alți istorici, noi am găsit după izvoarele vremii că Ștefan nu era nepotul direct al lui Alexandru cel Bun (cum el prefera să se autointituleze în prima parte a domniei sale, când trebuia să vină cu argumente mai temeinice pentru deținerea legitimă, prin moștenire, a scaunului domnesc), ci al lui „jupan Bogdan", fratele celebrului voievod Alexandru cel Bun.

Întreg spectru de argumente însoţite de o spiţă genealogică îl expunem într-o formă polemică în lucrarea noastră *Bogdan al II-lea şi Maria-Oltea – Părinţii lui Ştefan cel Mare* (Chişinău, 2007, Ed. Prut Internaţional, 157 p.).

Cât priveşte mama voievodului – Maria, numită şi Oltea, în istoriografie s-a iscat o interesantă polemică: dacă unii istorici consideră că viitoarea Doamnă a Moldovei, fiind căsătorită la o anumită dată cu Bogdan al II-lea, s-ar trage de pe meleagurile Olteniei, veche provincie românească, în ultima vreme, unii cercetători, printre care şi noi, venim cu argumente prin care încercăm să demonstrăm că Maria se trage dintr-o familie mai curând boierească, dintr-o zonă istorică numită „Olteni", menţionată în sursele istorice din prima jumătate a sec. al XV-lea, situată în părţile Tecuciului, a Ţării de Jos a Moldovei, unde familia Mariei avea în stăpânire o moşie.

În aceiaşi lucrare arătăm că Ştefan cel Mare s-a născut şi a copilărit la moşia tatălui său, Borzeşti, unde, pentru a învăşnici memoria părinţilor săi, înalţă mai târziu o biserică (care s-a păstrat până astăzi).

Cât priveşte data naşterii viitorului voievod Ştefan, deşi unii istorici susţin că ar fi văzut lumina zilei prin 1433 sau 1437 şi că ar fi avut, pe când urca pe tronul Moldovei, 24 sau 20 de ani, noi, într-un studiu aparte (*O ipoteză: când s-a născut Ştefan cel Mare?,* în volumul *Ştefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa*. Coord. P. Zahariuc, S. Vacaru, Iaşi, Ed. Alfa, 2003, p. 9-20), încercăm să argumentăm că acesta s-ar fi născut prin 1441–1442 şi că el nu avea decât 15-16 ani când lua prin luptă scaunul de la Suceava. Or, în Evul Mediu, când oamenii aveau o durată mult mai scurtă de viaţă, majoratul pentru băieţi era vârsta de 15 ani şi pretutindeni în Europa mulţi monarhi moşteneau sau luau prin războaie puterea în ţările lor la o vârstă fragedă. Deciziile, deosebit de judicioase, din primele luni sau chiar din primii ani de domnie ale lui Ştefan, în problemele de stat, în acţiunile de politică internă şi externă trebuie puse mai curând pe seama boierilor cu experienţă din anturajul său (Manoil Grecul, unchiul său Vlaicu Pârcălab, Goian Vornicul, Hotco Ştibor, Duma Braevici ş.a., ba poate şi a mamei sale), la sfatul cărora a plecat urechea foarte tânărul pe atunci voievod.

AG: Domnule academician, ştim că tatăl lui Ştefan cel Mare, Bogdan al II-lea, a fost asasinat la Reuseni, lângă Suceava. Unde se afla în acel moment Ştefan, fiul său? Cum s-a salvat de călăi, pentru că era firesc să fie asasinat de rivali la fel ca tatăl său? Unde se afla Ştefan cel Mare în ziua de 15 octombrie 1451?

AE: La drept vorbind, nu se cunoaşte exact unde se afla în acele zile de grea cumpănă micul Ştefan. S-ar putea admite că era împreună cu părinţii săi la Reuseni, dar a reuşit să fugă de la locul crimei şi în scurtă vreme împreună cu mamă-sa Maria şi câţiva boieri fideli, să se refugieze în Transilvania la Iancu de Hunedoara (?–1456), guvernator (regent) al Ungariei, cu care Bogdan al II-lea, pe când era domn al ţării, încheiase tratate, în care se stipula că, în caz de primejdie, cei doi demnitari pot să se refugieze reciproc în ţările conduse de ei. Doar după moartea lui Iancu, şi nu mai înainte – după noi –, Ştefan cu anturajul său s-a retras în Ţara Românească, de unde în 1457 a declanşat campania de luare a tronului Moldovei.

AG: Stimată doamnă doctor Valentina Eşanu, este mult probabil că moartea tatălui,

pe când Ștefan avea doar 12 ani, a lăsat o urmă adâncă în caracterul său și că a avut o copilărie dramatică. Astăzi psihologii ar zice că este vorba de o traumă. Să ne amintim cum era caracterizat de Grigore Ureche în *Letopisețul Țării Moldovei:* „Fost-au Ștefan Vodă om nu mare de stat, mânios și de grabu a vărsa sânge nevinovat; de multe ori la ospețe omora fără județ". Cum credeți, omul secolului al XV-lea putea avea traume psihologice în contextul unor reguli drastice de viață, în special în cazurile familiilor pretendente la domnii? Putea fi explicată/justificată această parte de caracter a unui domnitor, considerat sfânt?

VE: De la bun început trebuie să spunem că, judecând după orizontul său de cunoaștere și felul cum pregătea și rezolva marile probleme în diriguirea Moldovei, în copilărie Ștefan a primit o bună educație și, ca și fiecare din odraslele monarhilor europeni, era luat în campaniile militare ale părinților. La cei 8-9 ani ai săi, viitorul voievod, după cum admite Nicolae Iorga de exemplu, a fost alături de tatăl său în bătălia de la Crasna din august-septembrie 1450, unde a văzut cu ochii săi toate ororile pe care le colportă asemenea acțiuni militare de anvergură. Mai curând, ajungând domn al țării, Ștefan a preluat experiența tatălui său de a purta războaie și de a-i mobiliza nu numai pe boierii și slujitorii săi cu cetele lor („oastea mică"), dar a ridicat sub arme, în cele mai cumplite bătălii cu turcii, un număr mare de țărani și târgoveți care au alcătuit „oastea mare a țării". După câte se vede, nu numai asemenea circumstanțe l-au format pe viitorul voievod, dar și calitățile native care, prin genele părinților, i-au amplificat agerimea minții, vitalitatea și tăria de caracter. Or, în întreaga Europă asemenea scene și rivalități sângeroase se întâlneau pretutindeni între pretendenții la coroanele imperiale, regale sau domnești.

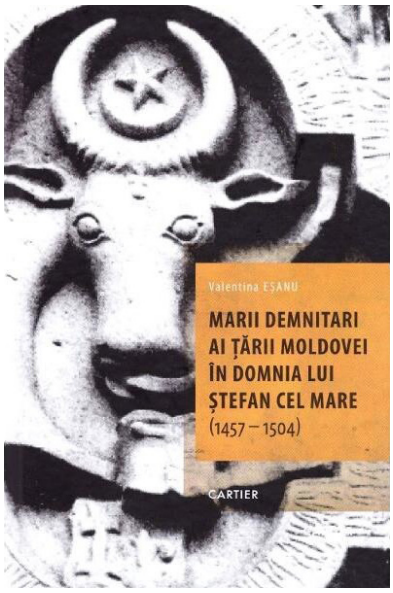
Pe lângă aceasta, considerăm că, după cum arată izvoarele mai ales cele interne, Ștefan cel Mare, ca domn al țării, era feroce cu rivalii și cu trădătorii săi și nicidecum nu „vărsa sânge nevinovat", încât spusele „vornicului Ureche" sunt, după noi, exagerate. Asemenea informații au fost preluate de cronicarul nostru din surse poloneze, care nu se confirmă în izvoarele interne. În același timp, voievodul era deosebit de generos și bun cu cei care îi erau fideli. În rândurile celor mulți, Ștefan cel Mare era văzut ca domn cu dreptate și cu adâncă credință în Dumnezeu și, drept mărturie, nota același cronicar „l-au îngropat țara cu multă jale și plângere ... ca pe un părinte al său" și, de aceea, încă din timpul vieții, el era perceput de toți drept „Sveti Ștefan vodă", adică „Sfântul Ștefan".

Desigur, asemenea evenimente dramatice și sângeroase, de care a avut parte pe parcursul vieții, au lăsat urme adânci în sufletul și ființa voievodului nostru, dar, spre deosebire de mulți alții, asemenea situații extremale, nu puține la număr, l-au călit, i-au fortificat voința și caracterul, recăpătând de fiecare dată luciditatea minții și echilibrul psihologic, care i-au ajutat să rămână „ ... om întreg la fire ... și unde biruia alții, nu perdea nădejdea, că știindu-se căzut jos, să rădica deasupra biruitorilor".

AG: Domnule academician Andrei Eșanu, una din ipotezele Dumneavoastră a fost că Ștefan s-a format la curtea lui Iancu de Hunedoara și că meritele/calitățile lui în materie de strategii militare se datorează inclusiv acestui fapt. Se știe că Papa de la Roma l-a numit pe Iancu de Hunedoara: „Atletul cel mai puternic, unic al lui Cristos" pentru victoria repurtată în bătălia de la Belgrad împotriva oștirii otomane a sultanului Mahomed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului. Și, desigur, tot Papa de la Roma, altă persoană dar în aceeași poziție importantă, l-a omagiat pe Ștefan cel Mare cu numele de „Atlet al credinței creștine". E o coincidență că ambii papa au vizat maestrul și ucenicul? Ștefan cel Mare a primit această apreciere pentru calitățile sale militare? Se dădeau des în epocă asemenea aprecieri?

Pe de altă parte, unde se învăța, unde se putea obține asemenea abilități de strateg de care a dat dovadă Ștefan cel Mare, de pildă, la Bătălia de la Podul Înalt, când oastea otomană a fost atrasă spre locuri mlăștinoase, atâta timp cât putea merge pe multe alte căi prielnice?

AE: După cum am arătat mai sus, în timpul aflării tânărului fiu de voievod moldovean în anturajul lui Iancu de Hunedoara, din 1451 până în 1456, experiența și calitățile lui de comandant militar, acumulate la Curtea tatălui Bogdan al II-lea, s-au consolidat cu mult. Or, în această perioadă voievodul transilvănean era implicat în mari rivalități și, mai ales, în războaie cu turcii, care între timp cuceriseră Constantinopolul. La sigur, viitorul domn al Țării Moldove, fie ca martor ocular, fie din cele povestite și repovestite de participanții la lupta de la Belgrad (21-22 iulie 1456), în care Iancu de Hunedoara a obținut o strălucită victorie asupra sultanului Mehmed al II-lea (1451–1481), i-au adus noi cunoștințe în arta militară și, mai ales, în tactica și strategia de luptă cu turcii. Acumulările în această privință au continuat și în Țara Românească, unde Ștefan cu ai săi boieri au pregătit în taină campania din primăvara anului 1457 în Moldova, sprijinit de domnul valah Vlad Țepeș (1456–1462). Maturizarea și aflarea în scaunul Sucevei timp de mai mulți ani, războiul cu ungurii în iarna anului 1467, dar mai ales marele campanii antiotomane (1473–1486), din care a căpătat altă experiență de război, defensiv mai ales, ceea ce, desigur, le-a atras atenția marilor curți regale europene, dar și a papalității, fiind caracterizat de străini drept cel mai destoinic să conducă lupta unei largi alianțe de state contra oștii otomane, drept recunoaștere a victoriilor sale strălucite asupra inamicului. În același timp, trebuie să subliniem, că asemenea merite și victorii de răsunet sunt datorate nu numai calităților personale ale lui Ștefan cel Mare, dar și ale mai multor dintre marii săi boieri (Vlaicul Pârcălab, Manoil Grecul, Stanciul cel Mare, Arbore cel Bătrân, Duma al lui Vlaicul, Ion Tăutu, Sima Brudur, Luca Arbore ș.a.), care deveniseră între timp, alături de voievod, iluștri comandanți de oști, dintre care mulți au căzut pe câmpurile de luptă. Însuși Ștefan cel Mare, recunoscându-le meritele, nu numai că i-a îngropat cu mare cinste, dar și le-a înălțat adevărate panteonuri, cum ar fi cel de la Războieni, le-a înscris numele spre veșnică pomenire în pomelnicele mănăstirilor Bistrița, Voroneț ș.a. și, spre amintire, în cronici, iar urmașii lor au fost răsplătiți cu dărnicie de domnul țării. Aceste momente au fost cercetate minuțios în studiul monografic al Valentinei Eșanu *Marii demnitari ai Țării Moldovei în domnia lui Ștefan cel Mare (1457–1504)*, Chișinău, Ed. Cartier, 2018, 444 p.

AG: Doamnă Valentina Eșanu, cum au fost educați copiii lui Ștefan cel Mare? Se știe că voievodul nu-i menaja pe băieți, îi băga în luptă. E justificată o asemenea pedagogie? Reamintiți-ne și de Elena Voloșanca, de soarta ei.

VE: Înainte de a răspunde la această întrebare, ținem să arătăm mai întâi cu cine a fost căsătorit marele voievod și care i-au fost urmașii.

De-a lungul secolelor, s-au afirmat multe lucruri adevărate, reale dar și imaginare despre Ștefan cel Mare, de exemplu: din izvoarele istorice scrise, dar mai ales din cele orale de sorginte populară ar reieși că femeile au jucat un rol deosebit de important în viața personală a voievodului. Într-adevăr, cu toate că celebrul domn, în clipa când a urcat pe tronul Moldovei și până în ultima zi a vieții sale, a fost angajat permanent în diverse acțiuni, fie punând țara la cale cu Sfatul domnesc, fie era plecat în campanii militare sau se ocupa de zidirea sau refacerea unor cetăți, biserici și mănăstiri, dar, de fiecare dată, a găsit timp pentru a-și împărtăși bucuriile și succesele, tristețea și amarul cu femeia pe care

el o considera foarte aproape, cu ființa care îi umplea inima de bucurie, de tărie și sprijin în viață. Destinul i-a adus lui Ștefan cel Mare în relațiile cu femeile multe bucurii și frumuseți, el având parte de consoarte de neam domnesc și împărătesc de viță veche nobilă.

Din interesele țării, tânărului voievod i se cerea să-și găsească mireasă și să celebreze nuntă domnească cu o cneaghină „din rude mari împărătești". Trecură câțiva ani de la urcarea în scaun și, fie în sfatul domnesc, cu participarea celor mai de seamă boieri ai țării, fie în anturajul mamei sale Maria–Oltea și a unchiului său Vlaicul Pârcălab, s-a discutat îndelung pe cine ar fi trebuit să ia în căsătorie voievodul, făcându-se în cele din urmă alegerea. Până la aceasta, o fi fost trimise iscoade și solii în toate părțile pentru ca alegerea să fie cât mai reușită. Din păcate, cronicile vremii nu ne aduc prea multe informații când și în ce împrejurări a cunoscut-o Ștefan pe Eudochia de Kiev, prima sa soție și doamnă a Țării Moldovei. Din zgârcitele informații, se cunoaște că tânăra mireasă era sora cneazului sau țarului Simion Olelcovici de Kiev, cum era numit în unele izvoare, din Marele Ducat al Lituaniei. Acesta era un nobil bogat de viță veche din cneji kieveni de neam creștin ortodox, detaliu deosebit de important, dacă ținem seamă că Țara Moldovei aparținea aceleiași lumii creștine răsăritene. Or, pe atunci, apartenența la o credință era de o importanță primordială, nu numai pentru marea boierime din sfatul domnesc, pentru mama voievodului, femeie deosebit de evlavioasă, dar și pentru toată Țara Moldovei.

După cum „scrie la letopiseț", ceremonia de cununie și nunta au fost celebrate în cetatea de scaun a țării, la Suceava, în ziua de 5 iulie 1463. S-ar fi cununat tânăra pereche voievodală în biserica Mitropoliei numită și Mirăuți, iar slujba de cununie a fost oficiată chiar de Înalt Preasfințitul Teoctist, mitropolitul Moldovei și a Sucevei, însoțit de un mare sobor de episcopi și preoți.

Dintru început, evenimentele s-au derulat, se pare, într-un chip destul de fericit pentru Ștefan voievod și tânăra sa doamnă Eudochia, deoarece numai la zece luni după căsătorie Dumnezeu le-a dăruit un fiu, pe care Ștefan îl numi, după obicei, în onoarea bunicului său Alexandru cel Bun – Alexandru. La un an de zile, Eudochia îi aduse pe lume o frumoasă domniță, pe care au numit-o Elena sau Olena, după obiceiul și pronunția rutenească.

Astfel încât, Maria–Oltea, mama voievodului, trebuie să fi închis ochii pe veci mulțumită în suflet în fața lui Dumnezeu că a avut parte în viața ei zbuciumată și de bucuria de a-și vedea fiul nu numai urcat în scaunul domnesc, dar și căsătorit cu o frumoasă fiică de „țar" care i-a dăruit și doi nepoței drăgălași.

Însă precum se știe, în viață totu-i schimbător și nimic nu-i veșnic sub Soare. La 25 noiembrie 1467, Ștefan era plecat din capitală cu treburi urgente, căci Matia Corvin, craiul unguresc, venise cu război contra Moldovei. Acesta era mânios nevoie mare că Ștefan voievod îi smulsese Chilia cu doi ani în urmă și își pusese pârcălabii săi în cetate. În acest timp, pe neașteptate, tânăra domniță se îmbolnăvi și în scurtă vreme plecă dintre cei vii. Nu se știe din care pricină, fie că țara era în mare primejdie, fie că pisarul a uitat să scrie la letopiseț, nici într-o cronică și nici într-un pomelnic nu a fost scrisă cauza decesului și unde și-a găsit somnul de veci Eudochia Doamna. Unii istorici admit că Eudochia de Kiev mai născuse lui Ștefan un fiu pe nume Petru, în 1467. Nu excludem faptul că cneaghina de Kiev a decedat fie chiar în timpul când îl aducea pe lume pe acest fiu sau în scurtă vreme după aceasta, drept urmare a unei complicații legate de nașterea copilului.

Chiar dacă Ștefan era angajat în lupte cu Matia Corvin lipsind din capitală, la sigur, Eudochia a fost înmormântată domnește, cu multă jale și durere, iar vlădica Teoctist trebuie să fi avut grijă ca totul să fie oficiat după canoanele bisericii. Întors din război, Ștefan a așezat pe mormântul doamnei o lespede funerară de marmură albă, fragmentele căreia au fost descoperite recent la biserica domnească cu hramul *Sf. Gheorghe* din Suceava, adică în aceeași biserică numită Mirăuți.

Din nefericire, nu s-a păstrat chipul zugrăvit al Eudochiei doamna, iar portretul votiv de la

biserica Sf. Nicolae domnesc din Iaşi, pictat la începutul sec. al XVI-lea, atribuit primei soţii a lui Ştefan cel Mare, s-a dovedit a nu corespunde realităţii.

S-au scurs alţi câţiva ani după acest eveniment trist, în care Ştefan trebuia să lase în grija rugătorilor pomenirea soţiei sale, numele ei fiind înscris în pomelnicele mănăstirilor, mai ales, în cel al bisericii domneşti din Suceava, unde în scurtă vreme Ştefan făcu şi danii bogate întru pomenirea Eudochiei şi a rudelor ei de la Kiev.

Grijile ţării îl ţineau pe voievod într-o încordare permanentă de forţă şi voinţă. Oricum, veni din nou rândul să se gândească şi la viaţa personală şi trebuia adusă la curte o nouă doamnă.

Căutările s-au oprit în cele din urmă la o tânără odraslă împărătească, Maria de Mangop, sora principelui Alexandru, conducătorul Mangopului, o aşchie rămasă în Crimeea din fostul Imperiu Bizantin. Această domniţă se trăgea din înaltele neamuri ale împăraţilor bizantini din dinastiile Paleologilor şi Comnenilor. La sigur, Maria a fost considerată o candidatură deosebit de potrivită pentru demnitatea domnului moldovean şi a ţării sale, prin faptul că se făcea legătură directă cu Imperiul Bizantin, cu înaltele ierarhii imperiale bizantine. Pe lângă altele, Maria, fiind de neam grec, era şi de credinţă ortodoxă, ceea ce, de asemenea, avea o importanţă deosebită pentru Ştefan cel Mare. Precum se arată în analele istorice ale ţării întocmite la curtea domnească a lui Ştefan cel Mare, căsătoria avusese loc la 14 septembrie 1472. Dintru început, se pare relaţiile cu Maria doamna erau dintre cele mai bune şi frumoase, Ştefan mândrindu-se cu aceea că Maria era de neam împărătesc, făcând pe această filieră, ca şi el, să se simtă cu adevărat împărat sau ţar, moştenitor direct al tronului Împărătesc de la Constantinopol. Despre aceasta ne vorbeşte faptul că în anul următor, în 1473, când Ştefan a poruncit unui călugăr de la Putna să-i caligrafieze un „Tetraevanghel", în inscripţia de danie de pe această carte păstrată până azi, se arată că e dăruită Sfintei mănăstirii Humor de către „ţarul" Ştefan al Moldovei. Din căsătoria cu Maria de Mangop, Ştefan a avut doi fii gemeni, Ilie şi Bogdan, născuţi în 1473, dintre care Ilie a murit în scurtă vreme, iar Bogdan s-a stins, de asemenea, la o vârstă fragedă de numai 6 ani.

Pe când era căsătorit cu Maria de Mangop, în timpul unei campanii de proporţii în Valahia care s-a încheiat cu o strălucită victorie, Ştefan nu numai că a reuşit să-l detroneze pe Radu cel Frumos şi să-i golească visteria ţării, dar şi a izbutit să le facă captive pe Despina, soţia şi Maria-Voichiţa, fiica voievodului muntean, pe care le-a adus cu sine la curtea din Suceava. Deşi Maria-Voichiţa era încă o copilă, Ştefan, fiind încă destul de tânăr şi voinic pe atunci, nu rareor, se vede, îşi oprea privirile asupra tinerei domniţe valahe, care semănând leit cu tatăl ei era de o frumuseţe aparte. Trupul subţirel, obrăjorii fini şi îmbujoraţi, sprâncenele frumos arcuite ale domniţei Voichiţa nu-l lăsase indiferent pe neînfricatul voievod, fapt care nu a rămas neobservat de grecoaica Maria de Mangop. Deşi cronicarul nu a consemnat nici un rând în această privinţă, la sigur, această împrejurare survenită atât de neaşteptat în viaţa Mariei doamna a influenţat mult starea ei de spirit. Se prea poate, uneori mai deschis, alteori indirect, doamna ţării încerca să-l abată pe Ştefan de la această puternică patimă. Deşi, încă destul de tânără şi bine făcută, Maria de Mangop vedea în frumoasa valahă Voichiţa o rivală puternică, în faţa căreia ea, probabil, ceda prin fineţe şi gingăşie. Pe măsură ce fiica lui Radu cel Frumos se maturiza tot mai mult, creştea nelinieştea şi frământările în sufletul Mariei doamna, deoarece, Ştefan nu a mai fost în stare să-şi ascundă sentimentul său faţă de domniţa Voichiţa. Până la urmă, nu se ştie care a fost cauza stingerii atât de grabnice a Mariei de Mangop, căci ea a murit la 19 decembrie 1477, adică la vreo 5 ani după căsătorie. Se vede că răceala lui Ştefan faţă de ea crescu din ce în ce mai mult şi aceasta, fiind o fire deosebit de sensibilă şi orgolioasă, i-a măcinat temeiurile fizice şi sufleteşti, ducând-o, înainte de vreme pe cel din urmă drum.

Ştefan şi-a înmormântat cea de a doua soţie cu toate onorurile în noua sa ctitorie domnească, în biserica mănăstirii Putna, unde, puţin mai

târziu, i s-au alăturat două morminte ale copiilor ei (toate cele trei morminte cu lespezi de marmură, cu epitafele respective s-au păstrat până astăzi la vestita mănăstire). Într-o stare foarte bună până în zilele noastre, a ajuns „Acoperământul" de mormânt al Mariei de Mangop „roaba lui Dumnezeu, binecredincioasa și de Hristos iubitoarea doamnă a lui Io Ștefan voievod, domn al Țării Moldovei...", pe care este brodat, cu fire de aur, argint și mătase colorată, chipul doamnei (astăzi păstrat în Muzeul Mănăstirii Putna).

Se prea poate, după un aspru canon dat de mitropolitul Moldovei, fără a respecta întru totul obiceiurile și canoanele creștine ortodoxe și nedorind să mai aștepte, Ștefan s-a recăsătorit cu tânăra domniță Maria Voichița după doar o jumătate de an de la stingerea din viață a celei de-a doua soții. La cununia și nunta fiicei, în vara anului 1478, a fost, la sigur, de față și Despina, doamna lui Radu cel Frumos, care, fie de voie, fie de nevoie, l-a acceptat de ginere pe Ștefan cel Mare, care avea pe atunci vreo 36-37 de ani. Aceasta se dovedi a fi cea din urmă și cea mai îndelungată căsătorie a voievodului Țării Moldovei, căci Maria Voichița, fiind cu mult mai tânără, a trecut la cele veșnice în 1511, adică peste 7 ani după moartea soțului ei.

Maria Voichița i-a dăruit lui Ștefan trei copii, dintre care primul, Bogdan-Vlad, s-a născut la un an după căsătorie, în 1479, fiind numit în amintirea celor doi bunici (Bogdan al II-lea al Moldovei și Vlad Dracul al Țării Românești), care, anticipând evenimentele, la 1504 va moșteni scaunul domnesc al lui Ștefan cel Mare. Ceva mai târziu (nu se știe exact când), din aceeași căsătorie a lui Ștefan cu Maria Voichița, au venit pe lume două domnițe: Ana și Maria, despre care sunt cunoscute puține informații. Despre cea dintâi se știe că nu a ajuns la maturitate, murind prin 1499, iar despre cea de a doua fiică, Maria, analele vremii arată că a fost căsătorită cu nobilul polonez Teodor Wisniowiecki. Mai târziu, din cauza conflictului lui Bogdan-Vlad cu polonezii pentru Pocuția, pe când acesta era voievod, Maria a fost nevoită să-și ia zestrea și să revină în țară, unde s-a stins din viață pe la 1518, fiind înmormântată în gropnița domnească de la Putna.

În biserica domnească construită de Ștefan cel Mare la Pătrăuți în 1487, în portretul votiv, alături de chipul voievodului, este zugrăvită și Maria Voichița doamna, din care distingem, la cei aproape 10 ani după căsătorie, trăsăturile unei femei încă destul de tinere și frumoase.

În aceste căsătorii, pe lângă mai multe bucurii, destinul i-a hărăzit mari dureri și tristețe, când au murit încă foarte tinere Eudochia de Kiev († 1467) sau Maria de Mangop († 1477), dar și când au murit prematur cei mai mulți dintre copii săi: Ilie († 1473), Bogdan († 1479), Petru († 1480), Ana († 1499). Chiar în ultimii ani de viață, Ștefan s-a mâhnit tot mai mult de pe urma veștilor ce îi erau aduse de solii săi sau de cei străini de la Moscova, unde cea dintâi fiică Elena, căsătorită cu Ivan cel Tânăr, fiul marelui Cneaz al Moscovei, împreună cu fiul ei Dimitrie, nepotul lui Ștefan cel Mare, zăceau în închisoare în urma unor intrigi de palat. În scurtă vreme, după moartea lui Ștefan cel Mare, se stinse, în 1505, și Elena, iar în 1508 – Dimitrie.

Încheind istorisirea noastră despre relațiile matrimoniale ale lui Ștefan cel Mare, am putea spune că deși voievodului i s-a dus vestea de bărbat iubăreț și foarte activ în dragoste, în realitate, toate acestea se adeveresc doar parțial. Marele voievod a trăit profunde sentimente de dragoste față de toate cele trei soții cu care s-a căsătorit consecutiv, față de acea enigmatică Maruşca din frageda tinerețe a voievodului, precum și față de Maria Rareşoaia, de la care l-a avut pe Petru Rareș, ajuns mai târziu domn al Țării Moldovei (1527–1538, 1541–1546), încât am putea spune că, în această privință, voievodul a avut o viață împlinită întru totul.

Am vrea ca cititorul nostru să știe că, pe acele vremuri, asemenea „comportament" era în firea lucrurilor pe la înaltele curți din întreaga Europă. Totuși, domniile din Țara Moldovei, prin obiceiurile și tradițiile lor, se deosebeau de cele ale dinastiilor regale occidentale, anume prin recunoașterea drept „os domnesc" și a fiilor bastarzi, care, în împrejurări favorabile, puteau să ocupe scaunul domnesc.

Revenind la întrebarea Dvs, vom spune că Ștefan cel Mare și-a educat odraslele în spiritul

vremii, aceştia fiind instruiţi fie la curte, fie la vreo mănăstire sub îndrumarea unor dascăli sau călugări învăţaţi. Totodată, fiii săi, cum ar fi Alexandru sau Bogdan-Vlad, erau familiarizaţi cu treburile de la curte, ţinuturi şi cetăţi şi, numaidecât, erau pregătiţi în arta militară, fiind luaţi în campaniile de război. Astfel că fiii săi ajunşi la maturitate puteau să se implice în treburile ţării, să diriguiască ţinuturi şi să se ridice în fruntea oştii domneşti. De exemplu, despre Alexandru, primul său născut, pe care Ştefan îl vedea moştenitor la scaun, îl aflăm, după 1490, ca administrator al ţinutului Bacău, unde a înălţat şi biserică domnească, iar conform *Letopiseţului ţării*, el ar fi murit în 1496, „la oaste", adică era implicat în anumite pregătiri de luptă, pe atunci Moldova nefiind implicată în vreun război.

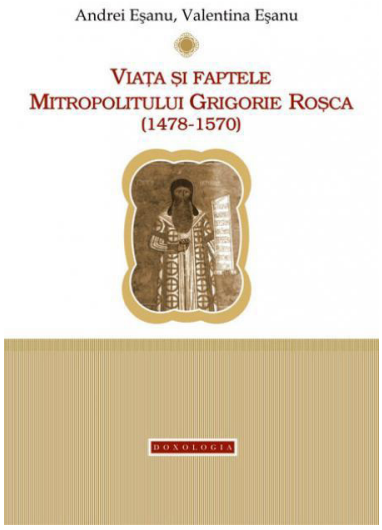
Cât priveşte tinerele domniţe, acestea erau educate şi instruite în familie la Curtea domnească unde erau invitate pentru aceasta dăscăliţe speciale. Acestea le deprindeau pe fete cu bunele maniere, le iniţiau în ştiinţa elementară de carte slavonească în spiritul credinţei creştine ortodoxe. Pe lângă acestea, le deprindeau cu măiestria broderiei. Drept exemplu, poate servi Elena, fiica lui Ştefan cel Mare, numită la Moscova „Voloşanca", adică românca, de la care s-a păstrat un fragment de scrisoare către tatăl ei, dar şi o serie de broderii în fir de aur sau argint cu conţinut religios, executate la un înalt nivel artistic.

AG: Domnule academician, se ştie că Ştefan cel Mare, în ultimi 18 ani de domnie, a ridicat multe biserici: câte două biserici pe an. S-au dovedit foarte trainice. Din ce le-a făcut, încât atât de multe au rezistat până astăzi? Totodată, a iniţiat şi o arhitectură aparte a bisericilor, numită „stilul moldovenesc", perpetuat şi în alte construcţii de edificii de cult. Ce anume moştenim în acest sens din epoca lui Ştefan cel Mare, mă refer la tradiţii arhitecturale impuse de bisericile construite de el?

AE: Până în primele decenii ale secolului al XV-lea, marea majoritate a edificiilor ecleziastice erau construite din lemn. În timpul domniilor lui Petru I Muşat (1375–1391) şi a lui Alexandru cel Bun (1400–1432) au început a fi zidite primele cetăţi şi biserici de piatră. Acest din urmă fenomen a căpătat amploare deosebită în îndelungata domnie a lui Ştefan cel Mare, când au fost înălţate, refăcute şi reparate mai multe cetăţi, printre care cele de-a lungul Nistrului şi 36 de biserici şi mănăstiri domneşti şi boiereşti (cunoscute cert), dintre care unele nu au ajuns până în zilele noastre, cum ar fi biserica *Adormirii Maicii Domnului* de la mănăstirea Căpriana; *Sfântul Dumitru* de la Suceava, sau *Sfinţii Voievozi Mihail şi Gavriil* din târgul Lăpuşnei ş.a. Cele mai multe din zidirile rămase de la Ştefan cel Mare şi Sfânt au fost înălţate din piatră de către meşterii zidari mai curând din partea locului, care au imprimat un stil aparte construcţiilor ecleziastice de pe tot întinsul ţării, fiind vorba în primul rând de biserici mănăstireşti, dar şi de cele ridicate pe la curţile domneşti, prin târguri şi chiar sate. Drept urmare, aceste construcţii s-au reliefat într-un stil aparte numit „moldovenesc", care au căpătat trăsături arhitectonice distincte în comparaţie cu cele din Ţara Românească, Transilvania sau din Balcani. Pentru a-i da trăinicie zidăriei, meşterii moldoveni foloseau un mortar special care consolida trăinicia peretelui, după care, la 2, 3 sau mai mulţi ani veneau meşterii zugravi invitaţi fie din Balcani, fie din partea locului, pentru a le picta interiorul, iar mai târziu, cu începere din domniile lui Petru Rareş, şi în exterior.

Bineînţeles, deşi, în secolele al XVI-lea şi până în al XVIII-lea, în Ţara Moldovei au fost înălţate alte mănăstiri şi biserici, ele s-au îndepărtat într-o anumită măsură de tradiţia ştefaniană, venindu-se cu elemente noi, cum ar fi de exemplu „pridvoarele" pe care le găsim anexate la unele biserici înălţate de Ştefan cel Mare. Un asemenea caz îl aflăm la biserica *Sfântul Gheorghe* de la Mănăstirea Voroneţ unde Mitropolitul Grigorie Roşca a adăugat un asemenea pridvor, pe care l-a pictat în interior şi exterior. Cazul îl descriem în lucrarea noastră *Viaţa şi faptele Mitropolitului Grigorie Roşca (1478–1570)*, Iaşi, Ed. Doxologia, 2017, 52 p.

Alte stiluri şi forme arhitectonice au fost realizate prin efortul lui Vasile Lupu, domn al Moldovei (1634–1653).

AG: Cum au fost cei 47 ani de domnie a lui Ştefan cel Mare? A luat o Moldovă de lut şi a lăsat una de piatră? Cum puteţi aprecia contribuţia lui la bunăstarea oamenilor?

VE: În zilele noastre Ştefan cel Mare şi Sfânt este văzut drept un domn care a purtat multe războaie în care s-a acoperit de glorie, în acelaşi timp el a avut răgazuri de pace în care s-a ocupat nu numai de consolidarea capacităţii de apărare a ţării, dar şi, precum am arătat, a ridicat multe biserici şi cetăţi de piatră care au schimbat cu mult înfăţişarea ţării. În afară de aceasta, se cunoaşte că voievodul nostru a iniţiat scrierea de cronici (letopiseţe), a stimulat copierea de cărţi, fiind unul dintre cei mai importanţi comanditari de carte de slujbă bisericească pentru bisericile şi mănăstirile din ţară (Neamţ, Moldoviţa, Humor, Putna ş.a) şi chiar pentru cele de la Sfântul Munte Athos (Zograf, Hilandar ş.a.) şi din Transivania, exemplu care a fost urmat şi de marii săi boieri.

Din izvoarele scrise şi din tradiţia orală, se cunoaşte că Ştefan cel Mare, în toate acţiunile sale de anvergură, mai ales când era vorba de războaiele de apărare, căuta să menţină pacea şi să creeze condiţii favorabile de viaţă şi activitate pentru ţară, populaţia căreia pe acele timpuri număra circa 400–500 mii locuitori. El era văzut de aceştia ca un domn drept şi care judecă cu dreptate, indiferent dacă este vorba de boier sau de ţăran.

În pofida frecventelor războaie şi năvăliri, ţara continua să se dezvolte şi să crească bunăstarea populaţiei. Sunt întemeiate noi sate şi târguri, sunt ocrotite căile comerciale, se amplifică negoţul intern şi extern ş.a. Toate acestea contribuiau la prosperarea domeniilor boiereşti şi mănăstireşti, precum şi a micilor proprietăţi ţărăneşti.

Trebuie de subliniat faptul că Ştefan cel Mare aprecia oamenii în primul rând după merite, indiferent de obârşia lor. De multe ori, voievodul, după încheierea unor aprige lupte, îi ridica în rang de „viteji", chiar şi pe mulţi oameni din păturile de jos, înzestrându-i cu moşii, părţi de moşii şi alte beneficii.

AG: Ilustrul cronicar polonez Ian Dlugoş scria despre Ştefan cel Mare: „O, bărbat demn de mirare, deloc mai prejos decât comandanţii viteji, pe care îi admirăm atât, care în vremea noastră, primul între principii lumii, a asigura o victorie strălucită împotriva Turcului! Din punctul meu de vedere, este cel mai demn, ca lui după un sfat comun, acord şi hotărâre a creştinilor să-i încredinţeze puterea şi conducerea asupra întregii lumi şi, în special, a campaniei împotriva turcilor, de vreme ce alţi regi şi principii catolici au căzut în lene şi se dedică răscoalelor sau se ocupă de războaie civile". Este imaginea pe care Ştefan cel Mare o avea în lume? Cum a mai fost reprezentat în lumea mare?

AE: Într-adevăr, pentru rezistenţa îndârjită antiotomană, întreaga Europă îi considera pe Ştefan cel Mare, la fel ca şi pe Iancu de Hunedoara al Transilvaniei, apărători ai creştinităţii, care au primit din partea Papalităţii înaltul titlu de „atleţi ai lui Hristos" [*athletae Chiristi*].

Alt exemplu: conform surselor occidentale, spre sfârşitul domniei sale, Ştefan cel Mare era considerat şi prezentat oficial de Viena şi Veneţia drept „căpitan al Veneţiei"; „conte al Transilvaniei"; „domn al Ţării Româneşti" şi „rege al Daciei", adică al tuturor celor trei ţări româneşti.

În alte izvoare, Ștefan cel Mare este numit, la un moment dat, exact ca Matia Corvin al Ungariei, drept „regișor al românilor".

Este interesant faptul că, în timpul luptelor antiotomane dintre domnii Moldovei și Țării Românești, Ștefan cel Mare era numit „rege" și, fiind o prezență constantă și autoritară în voievodatul românesc dintre Dunăre și Carpați, spațiu geografic numit de un autor străin drept „Dacia Mare", principele de la Suceava avea să fie considerat mai apoi, vreme de 17 ani, de către cronicarii munteni, drept domn al Țării Românești.

Bineînțeles, șirul unor asemenea exemple poate fi continuat, unele dintre acestea le aflăm în volumul recent publicat de academicianul Ioan-Aurel Pop, *Moldova medievală văzută dinspre Transilvania*, Iași, Junimea, 2024, 217 p.

AG: De ce Ștefan cel Mare e atât de prezent în imaginarul colectiv din Republica Moldova? În cinstirea lui sunt numite bulevarde și străzi principale, școli și alte instituții; chipul lui apare peste tot, până și pe bancnotele de lei. Numele lui este echivalent cu ideea de vechi și, în special, de origine a unui lucru, a unui toponim sau a titlului de noblețe. Miturile și legendele cu Ștefan cel Mare prevalează oricare altă temă. Ce spune acest lucru despre identitatea noastră?

AE: Aceste lucruri se explică. Niciunul dintre domnii Moldovei nu a lăsat o urmă atât de adâncă ca Ștefan cel Mare. Or, în îndelungata sa domnie, el a apărat cu demnitate hotarele țării, dar și a înălțat numeroase lăcașe de cult, cetăți, poduri, a întemeiat sate și târguri, a croit drumuri și căi comerciale, a întreținut vaste relații diplomatice și comerciale nu numai cu vecinii săi, cu țările române, dar și cu alte capitale ale Europei de atunci. Toate acestea i-au impresionat puternic pe contemporanii săi, care l-au văzut drept părinte al lor și apărător al țării.

Drept urmare, faptele sale au început a fi trecute în cronici atât de moldoveni, cât și de istoricii străini. Ștafeta a fost preluată de alte generații de cronicari și istorici români și străini, care au continuat să-l glorifice. Cea mai mare parte a *Letopisețului Țării Moldovei* al lui Grigore Ureche este dedicat domniei lui Ștefan cel Mare. Despre același voievod va scrie, în aceeași tonalitate de înaltă prețuire și Dosoftei Mitropolitul Moldovei, celebrul istoric român Dimitrie Cantemir, precum și cronicarul Ion Neculce, în a cui *Samă de cuvinte*, cele mai multe dintre legende reflectă faptele din domnia lui Ștefan cel Mare.

Bineînțeles, ample studii i-au dedicat domniei lui Ștefan marii noștri istorici din secolele XIX-XX și chiar de la începutul mileniului al treilea. La acestea s-au adăugat numeroasele ediții de documente și materiale care au întregit cu mult imaginea și prestigiul marelui voievod.

Consemnările acestor generații de cărturari au făcut ca să se perpetueze în conștiința poporului român imaginea lui Ștefan cel Mare și Sfânt ca domn viteaz și apărător al țării.

Referințe bibliografice:

1. Eșanu, Andrei; Eșanu, Valentina. *Epoca lui Ștefan cel Mare. Oameni, destine și fapte.* București: Editura Institutului Cultural Român, 2004.

2. Eșanu, Andrei; Eșanu, Valentina. *Bogdan al II-lea și Maria-Oltea – Părinții lui Ștefan cel Mare.* Chișinău: Ed. Prut Internațional, 2007, 157 p.

3. Eșanu, Andrei; Eșanu, Valentina. *Viața și faptele Mitropolitului Grigorie Roșca (1478–1570)*, Iași: Ed. Doxologia, 2017, 52 p.

3. Eșanu, Andrei. *Fosta-au acest Ștefan Vodă … Nuvelă cinematografică* (variantă literară în 72 scene), Chișinău: Ed. Lexon-Prim, 2014.

4. Eșanu, Valentina. *Marii demnitari ai Țării Moldovei în domnia lui Ștefan cel Mare (1457–1504)*, Chișinău: Ed. Cartier, 2018, 444 p.

5. Pop, Ioan-Aurel. *Moldova medievală văzută dinspre Transilvania*, Iași: Junimea, 2024, 217 p.

6. *Ștefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa*. Coord. P. Zahariuc, S. Vacaru, Iași: Ed. Alfa, 2003.